

הרב יהודה שביב

רפואה סגולתית בשבת

א. הרפואה הסגולתית¹ נדונה בעולם ההלכה בהקשרים אחדים: לאיסור משום דרכי האמורי², לגבי חילול שבת ומועד ולגבי מאכלות אסורים³. את דיוננו נקדיש בעיקר להיבט של חילול שבת. לאמר: דברים שבימי חול ודאי מותר לעשותן, האם ניתן לעשות אותם תוך חילול שבת עבור חולה שיש בו סכנה.

בידוע שמצוה רבה לעשות עבור חולה שיש בו סכנה כל הנצרך להחלמתו ואין מתחשבים בשבת המתחללת בכך. אבל זו שאלה: רפואה שאינה טבעית אלא סגולתית כלום אף עמה ניתן לחלל שבת עבור החולה המסוכן?

ב. שאלה מעין זאת נשאל האדמו"ר החבד"י הר"ר מנחם מנדל כפי שמובא בשו"ת שלו (צמח צדק או"ח סימן לח).

נשאלתי על חולה המסוכן מאד... ורבים אומרים שהוא מתולעים: אם שרי לעשות לו סגולה שקורין אוש גיטין (=יציקת) עופרת, שיש בזה מלאכה גמורה וחיוב חטאת, כמ"ש הרמב"ם והביאו המג"א סימן שיח: 'המתוך א' מכל מיני מתכות וכו'. והאיש היוצק העופרת אומר שרפא ושנה ושילש לחולי תולעים.

תחילה ביקש הצ"צ לתלות הדבר במחלוקת הרמב"ם ורש"י לגבי דין המשנה ביומא פ"ח מ"ד, שם שנינו:

מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו אפילו דברים טמאים עד שיאורו עיניו. מי שנשכו כלב שוטה אין מאכילין אותו מחצר כבד שלו, ור' מתיא בן חרש מתיר.

מה טעם מותר למסוכן (שאחזו בולמוס) לאכול מאכלים טמאים ואסור (לדעת חכמים) להאכיל נשוך מסוכן מחצר כבד. מסביר הרמב"ם בפירושו המשניות, שלדעת חכמים –

1 אני משתמש במונח זה ולא במונח המודרני 'רפואה אלטרנטיבית', שכן תחת השם הכולל אלטרנטיבית מצויות שיטות ריפוי שונות ושיקויים שונים, ובחלקם כאלו שהם תולדת נסיון של שנים הרבה, אלא שאינם מקובלים (עדיין) ברפואה הקונבנציונלית. ויש מהם שכבר נתקבלו למחצה לשליש ולרביע ע"י הרופאים הרגילים. לעומת זאת רפואה סגולתית נראית להיות סגולה שבני אדם מאמינים בה ואין לה אחיזה בטיבם ובטבעם של בני האדם הנוזקים לה. אבל ראה מאמרו של הר"ש אבינר, רפואה חילופית, באסיא מה-מו (טבת תשמ"ט) עמ' 82-69.

2 על רפואה בדרכים שיש לחוש בהם מפני דרכי האמורי ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך ז ערך: דרכי האמורי. יש להעיר שלא כל רפואה סגולתית כרוכה בהכרח בדרכי האמורי ועיי"ש.

3 ראה רמ"א יו"ד ס"ס קנא ופמ"ג סימן שכח א"א סק"א.

אין עוברין על מצוה אלא בריפוי בלבד שהוא דבר ברור שההגיון והנסיון הפשוט מחייבים אותו, אבל הריפוי בסגולות לא, לפי שעניינם חלוש, לא יחייבהו ההגיון ונסיונו רחוק.

לפי זה אף בנידון דידן – אומר הצ"צ – יש לאסור, שהרי הלכה כחכמים ולא כר' מתיא בן חרש. אבל הוא מוסיף:

"אמנם מפרש"י שם נראה שאינו מפרש כן, רק משום שאינו רפואה בדוקה ואין הכי נמי אם אילו היתה בדוקה, גם שהוא ע"י סגולה שרי. כלומר לרש"י החיסרון אינו בכך שתרופה זאת אין להבין את הגיון פעילותה, אלא בכך שאינה רפואה מוכחת. אולם דקדוק לשון רש"י מאפשר גם הבנה אחרת, שזה לשונו (ביומא פג ע"א): ואע"פ שנוהגין הרופאים ברפואה זו אינה רפואה גמורה."

וניתן להבין 'אינה רפואה גמורה', היינו אינה רפואה טבעית אלא סגולית.

אלא שיש להבין: הרי גם ספק פיקוח נפש ואף ספק רחוק דוחה את השבת, ומדוע לא נתיר לחלל שבת בשימוש כתרופה שאינה גמורה, שמא ממנה ירפא החולה ומיד ספק לא יצאנו⁴.

ג. כדי ליישב שאלה זאת, יש להתבונן בגדר ספק פיקוח נפש. נראה כי ספק פיקוח נפש מתייחס לנפש, כלומר ספק אם אכן הנפש מסוכנת, שאז מותר לעשות את כל שניתן על מנת הצילה. אבל אמצעי ההצלה, היינו הרפואה שעומה מחללים שבת – היא צריכה להיות ודאית ולא מסופקת. ואף שבחולה שיש בו סכנה עושים לו את כל צרכיו, לרבות כאלו שאין במניעתם סיכון (מג"א, שכח, סק"ד), אבל אלו דברים שרגילים לעשות לו בטבע. לענין זה ראוי לאמץ את דברי הרדב"ז להלכות סנהדרין ברמב"ם פ"ב ה"א, שם דן הוא מדוע צריכים הסנהדרין לדעת "קצת משאר חכמות כגון רפואות" (לשון הרמב"ם שם) ומסביר:

"לדעת הדברים המרפאים בטבע, שניתנה השבת להידחות בשבילם, אבל לא בדברים המרפאים בסגולה".

הצ"צ עצמו נוטה מחמת כמה צירופים – להתיר את אותה 'רפואה' שנשאל עליה, ע"ש.

ד. הר"ש הכהן בספרו מנחת שבת סימן פד סעיף יט אות סה, דן בשאלה אם מותר לשלוח מברק בשבת להודיע לחכם וצדיק שיבקש רחמים עבור חולה שיש בו סכנה. הוא מבקש לדמות דבר זה לשאלה שהשיב עליה הצמח צדק הנ"ל⁵

4 וכבר הקשו כן מהר"ם חביב בספר תוספת יוה"כ לר"ף פג, א והפמ"ג בסימן שכח א"א סק"א. וראה מה שהשיב הרב הראשי רא"י אונטרמן בספרו **שבט מיהודה** עמ' יג-יד.

5 תוך כדי בירור הביא הוא את ההלכה האומרת שאף שבשביל חולה שיש בו סכנה ניתן רק לזעוק ולהתחנן בשבת, אבל לא להתריע, והטעם הוא כדברי המגמ"ש בהלכות תעניות (פ"ב

"כי תקות רפואה שע"י תפילה, הוא גם כן רפואה שלא עפ"י הטבע, וגם לדעת רש"י (שם ביוםא) מ"מ... בעינן שתהיה הרפואה ידועה ובדוקה ואיך שייך לומר על זה שהיא רפואה בדוקה".

ועיין שם בתשובת מהרש"ם מברעזאן אליו, שאף לדעה בראשונים שהתירה לכתוב קמיע בדוק בשבת – אין להתיר לחלל שבת כדי להודיע לצדיק⁶.

מור"ר הר"ד אליעזרוב זצ"ל כתב לחלק בין נידון הצ"צ וכתובת סגולה לנידון המנחת שבת. שכן שם חילול השבת היא בעשיית התרופה עצמה, לא כן בכתובת מברק לצדיק; זו אינה התרופה, אלא בעקבות המברק תבוא התרופה (תפילת הצדיק)⁷.

אולם לענ"ד נראה שיש בעצם שליחת המברק משום מעשה מרפא עבור החולה. הן כבר אמר החכם באדם כי "רוח איש יכלכל מחלהו" (משלי יח, יד) והרפואה מאז ועוד יותר עתה יודעת אף היא כי רוחו של אדם בכוחה לגבור על מחלותיו. והלא לאדם המאמין בכוח תפילתו של צדיק, הידיעה כי הבריקו לצדיק על מחלתו, יש בה כדי לרומם את רוחו ולעודדו. נמצא כי בשליחת המברק עצמו יש כבר משום רפואה (והרי"ז מעין שמצינו היתר לבעל להילוות לנסיעת אשתו היולדת בשבת, אף שנוכחותו לא תוסיף דבר מבחינה הלידה התקינה. אבל היא תוסיף לשלוות רוחה של היולדת⁸ וכיוצ"ב מצינו לגבי יולדת סומא שמדליקים לה את האור⁹).

ה. דבר זה יש בו כדי להסביר משהו מכוחה של רפואה סגולית. שיש מחכמי ישראל שלא ייחסו לה ערך ובכ"ז התיירו – בעקבות דברי חז"ל – שימוש בהם בשבת. הנה כך מסביר המאירי את ההלכה האוסרת שתצא בבהמה בקמיע אע"פ שזה קמיע מומחה לאדם (שבת נג ע"א) – "ודאי ללמדנו שאעפ"י שהוא מומחה לאדם, אינו מומחה לבהמה, שאם אפשר שטבעו מתחזק מתוך בטחונו על הקמיע ומתרפא". כלומר לא הקמיע הוא המרפא, אלא בטחונו של החולה בקמיע, ביטחון המחזק את טבעו.

מעין זה הם דבריו לר"ף סז ע"ב – "שמצד שהיו ההמון באותו זמן בטוח באותם עניינים (היינו לחשים והשבעות), היה טבעם מתחזק ונמצא מצד ההרגל עזר טבעי בהם".

ה"ב) "שאינו דוחין שבת לתקוע בחצוצרות שאין תקיעתן דבר ברור שיציל". הרי לנו שוב: אמצעי שאינו טבעי ואין ודאית שיציל – אין נזקקין לו בשבת, אפילו להצלה מסכנה.

6 לעניין זה ראה עוד, בספרו של הרב פרופ' י"ז כהנא **מחקרים בספרות השו"ת** (ירושלים תשל"ג) עמ' 410.

7 דברי הרב אליעזרוב מצויים בספרו **מורה דרך בהלכה** על ענייני שבת, בחלק החידו"ת.

8 ראה: **תורת היולדת** (לר"י זלברשטיין וד"ר רוטשילד) פרק יד, א, ומובא שם מאגרות החזו"א "מזרז אני שיסעו עמה".

9 שר"ע או"ח סימן של סעיף א.

הערות הרב ד"ר מרדכי הלפרין:

א. קשה להבדיל בין טיפול רפואי שאנו מבינים את מנגנון פעולתו לבין טיפול רפואי שאין אנו מבינים את מנגנון פעולתו. ואם כן כל טיפול "סגולתי" בעל יעילות או ספק יעילות, דינו בשבת לא צריך להיות שונה מדין טיפול אחר עם אותן תוצאות סטטיסטיות. שכן הלימוד "וחי בהם ולא שימות בהם" – שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל" יומא, פה,א, תוד"ה ולפקה הגל, שייך גם כאן.

ב. האם שימוש ב"אינבו" (פלצבו), העשוי לשפר מצבו של חולה שיש בו סכנה¹⁰, לא ידחה שבת? לכאורה בודאי ידחה. ואם כן למה תיגרע ה"סגולה"?

אולי יש משום תשובה בדברי הכלי חמדה ע"פ השפת אמת דלהלן.

ג. ראה כלי חמדה פ' פנחס ד"ה ובדרוש, שכ' וז"ל: "השיב השפת אמת לאחד שהפציר בו שיתן לו סגולה לצורך חולה שהיה לו בתוך ביתו: יאמין לי כי אינני יודע סגולות, אמנם כבר אמר השי"ת והייתם לי סגולה, עכ"ל. אם באנו לרפאות אותו ע"י סגולה, הסגולה היותר טובה שלא לעבור על דברי תורה, ולכן אינו דוחה (רפואה סגולית) איסורין אפילו במקום פקוח נפש". [הובא בנשמת אברהם כרך ב (י"ד) עמ' 8].

ד. לגבי חילול שבת לשם ישוב דעת חולה, ראה מה שכתבתי על שלבי הלידה ביד החזקה לרמב"ם – עיונים הלכתיים ומבט רפואי, אסיא נה (יד, ג) תשנ"ה, עמ' 61-54, שם הובהרה החשיבות הרפואית המיוחדת בישוב דעת של יולדת, חשיבות שלא תמיד קיימת בחולים אחרים שיש בהם סכנה. ולפי האמור כאן מיושבות כמה סתירות בדברי הפוסקים. [ע"י למשל בנשמת אברהם כרך ד (השלמות) חלק אור"ח, ס" שו.]. וכ"כ בשו"ת בני בנים חלק א סימן לג.

מקור: אסיא עא-עב, עמ' 75-78 (2003)

10 ראה: א' ויצטום ומ' קוטלר, אפקט האינבו ברפואה – בשדה הטיפולי ובמחקר המבוקר, הרפואה כרך 130 חוב' ג, במת המערכת; אסופת מאמרים לכינוס הבינלאומי השני לרפואה אתיקה והלכה, (עורכים: מ' הלפרין וי' פרינר, מכון שלזינגר ירושלים, 1996) עמ' 347-349.